

Runo ajankuvana

Lähtökohtia Katri Valan runouden kontekstuaaliselle luennalle

RAIJA-LEENA LOISA

1900-luvun jälkipuolella taiteen- ja kirjallisuuden tutkimuksessa teoslähtöiset tulkittavat ovat syrjäyttäneet kysymykset tekijästä, hänen elämäkerastaan tai oletetuista intentioista luomisprosessin kuluessa. Angloamerikkalainen uskriteikki ja mannermainen jälkistrukturalismi tutkimusotteiden teoreettisina kulmakivinä ovat muodostaneet valtavirran, jonka myötä biografiset ja muut konteksteihin liittyvät kysymykset ovat olleet tutkimuksellisesti marginaalisessa asemassa.

Historiantutkimuksen yhtenä keskeisenä luotettavuuden takeena on pidetty arkiistolähteiden tosi-asiapohjaisuutta. Historiatieteiden osalta tieteenalan sirpaloituminen erikoisaloiksi on kuitenkin lisännyt liikkumavaraa tutkimusotteiden ja aineistojen suhteen. Aatehistoriallisen tutkimuksen alalla suuntaus, jota voi kutsua intellektuaaliseksi historiaksi, tutkimuksen alkuperäislähteinä olevien tekstien lajityypit voivat olla hyvinkin moninaiset.

Hahmottelen kirjoituksessani mahdollisuuksia, miten tulenkantajien ja erityisesti Katri Valan lyriikkaa sekä heidän muita tekstejään voisi tutkia kontekstuaalisesti ja miten tämä kirjallisuus voisi toimia historiallisen tutkimuksen lähteistönä. Tarkastelen lähemmin Katri Valan esikoiskokoelman yhtä runoa pohtien, voisiko se toimia lähtökohtana ja yhtenä dokumenttina tutkittaessa sotien välisen ajan intellektuaalista tilannetta. Lähtökohtia tämäntyyppiselle tarkastelulle löytyy muun muassa Karl Mannheimin (1929) tiedonsosiologian klassikoteoksesta *Ideology and Utopia*, jonka mukaan tietyn ajan aatteellista asetelmaa on syytä hahmottaa erityyppisten lähteiden kautta.

Taiteen- ja kirjallisuudentutkimuksessa kysymys tekijästä ja konteksteista on uudelleen ajankohtainen (esim. Kurikka & Pynttari 2006). Historiantutkimuksen erikoisalat ovat myös ajankohtaisesti kiinnostavia (esim. Hyrkkänen 2002). Intellektuaalisen historian ja käsitehistorian tutkimusotteissa tekstien kieli, käsitteistö ja ajatusmuodot ovat tulkintojen kannalta keskeistä materiaalia, jolloin näissä päädytään pohtimaan samantyyppisiä tutkimuksen tekemisen lähtökohtiin liittyviä kysymyksiä kuin kirjallisuudentutkimuksessa.

Poliittisen historian muodostama tausta 1920-luvun tulenkantajalyriikalle

Suomen poliittinen tilanne sotien välisenä aikana on rinnakkainen Neuvostoliiton naapurimaille sekä itäisen Keski-Euroopan maailmansodan jälkeen itenäistyneille valtioille, joissa kaikissa ajaututtiin jonkinasteiseen demokratian kaventamiseen. Suomalaisessa poliittisessa kulttuurissa oli omia ainutlaatuisia piirteitään. Geopoliittinen asema sekä kansalaissodan jälkeinen sisäpoliittinen tilanne olivat omiaan tuottamaan kokemuksen kaaoksesta, joka jähmettyy ja sulkeutuu kuvitelluksi, idealisoiduksi kansallisen yhtenäisyyden linnakkeeksi.

Vuosisadan alku oli sekä kansalaisyhteiskunnan kehkeytymisen että poliittisten oikeuksien laajenemisen kannalta suotuisaa. Taiteissa, kirjallisuudessa ja estetiikassa vuosisadan vaihe ja 1900-luvun alku oli ajattelun virtausten kannalta rikasta. (Lyytikäinen 1996; Huuhtanen 1978) Kevät 1917 näyttää kaunokirjallisten dokumenttien valossa erityi-

sen merkitykselliseltä hetkeltä. Vuosi 1917 näytti avaavan maailman ja uuden aikakauden, joka seuraavan vuoden tapahtumien myötä näytti sulkeutuvan uudelleen. (Lassila 1987, 38)

Yleinen tapa selittää oikeiston hallitsevan aseman muodostuminen sotien välisenä aikana on ollut tunne siitä, että jokin uhkaa kykyä toimia ja orientoitua maailmassa. Tälle uhalle on monia lähteitä, jotka voidaan niputtaa esimerkiksi modernisaatio-käsitteen avulla. Merkkeinä tutun maailman hajoamisesta olivatkin poliittisten oikeuksien laajeneminen eri sosiaalisiin kerrostumiin tai perinteisten arvojärjestelmien kyseenalaistaminen. (Hobsbawm 1990, 120–125) Tämä tulkinta pätee myös Suomeen (Siltala 1985; Mauriala 2005). Poliittisen oikeiston näkemyksen mukaan avain kansallisessa integraatiossa oli kansan saattaminen yhtenäiseksi kristillisen arvojärjestelmän tuella. Oikeistolle uskonnollisuudella oli lähinnä välineellinen arvo, jossa päämääränä oli kansalaissodan lopputuloksen turvaaminen. (Siltala 1985, 444–447)

Kirjallisuushistoriallista taustaa

Lassila (1987, 42–43) kuvaa kansalaissodan jälkeistä tilannetta Eino Leinin kirjoittamien tunnelmien kautta. Kansalaissodan myötä kansallisen romantiikan – vanhan sivistyneistön, aateliston, porvariston ja itsenäisten talonpoikien ’valkea Suomi’ hävisi kuvasta. Etualalle nousi kansalaissodan voittanut valkoinen Suomi. Punaista hirmuvaltaa vastaan tarvittiin järeämpää voimaa kuin hillitty sivistys tai kansanvalta. Tähän sotilaiden, poliitikkojen, pappien, porvarien ja virkamiesten Suomeen eivät taiteilijat ja kirjailijat näyttäneet myöskään kuuluvan.

Maailmansotaa ja kansalaissotaa on pidetty tutkimuksessa vedenjakajana, jossa viimeistään tietyt ajattelun muodot kriisiytyivät. Reaktio positivistiselle suuntaukselle akateemisessa tutkimuksessa näytti leimahtavan 1920-luvulla. Estetiikan alalla elämänfilosofiset suuntaukset toimivat tällaisena reaktiona ja samalla niiden esittelyn painopiste siirtyi akateemisesta ympäristöstä esseistiikkaan, kirjailijoille ja kriitikoille. (Huuhtanen 1978, 9–26) Kansalaissotaa on myös pidetty merkittävänä sukupolvikatkoksen ajankohtana suomalaisessa kirjallisuudessa. 1920-luvulla kirjalliselle kentälle astuivat tulenkantajat, joukko nuoria runoilijoita, joille oli nuorena tasavallassa sekä tilausta että ti-

laa. Uuden lyriikan tulo näyttämölle oli siinä määrin huomiota herättävä, että voidaan puhua ’tulenkantajien ajasta’. (Lassila 1987, 110)

Maailmansota ja kansalaissota vedenjakajana ovat kuitenkin suhteellisia. Esimerkiksi Friedrich Nietzschen ajattelun vitalismilla oli ollut pitkään vahva rooli suomalaisessa kirjallisessa ympäristössä. Sotien välisen ajan renessanssi oli jatkoa aikaisemmalle. Henri Bergson oli Suomessa tunnettu 1910-luvulta lähtien. Hänen vaikutuksensa levisi akateemisen filosofian piiristä kirjalliseen elämään. Nietzschen ja Bergsonin ajattelu toimivat 1920-luvulla jo osittain nimeämättömänä lähteenä heidän ajattelunsa tuttuuden vuoksi. Tämä oli maaperää myös tulenkantajien ryhmän runoilijoiden maailmankuvalle. Elämänfilosofisista suuntauksista oli löydettävissä intuitioon ja kokemukseen perustuvaa maailmankuvaa, jossa kiistettiin älyllisyyden merkitys elämän ytimen löytämisessä. Vitalistisen elämänasenteen vaikutteita tuli myös kirjailijoiden, erityisesti D. H. Lawrencen kautta. Vastaavista kirjallisista vaikutteista myös Anna de Noailles’n tuotantoa oli esitelty vuonna 1917. (Huuhtanen 1984, 28–37)

Kirjallisuudenhistoriassa 1910-lukua pidetään merkityksellisenä käänteenä. Älymystössä ja kirjailijoiden piirissä syntyi intuitiivinen kokemus aikakauden muuttumisesta. Tämän kokemuksen voimakkain ilmaus syntyi saksalaisen ekspressionismin piirissä. Suomessa syntyi ekspressionistisesti sävyttynyttä elämänrunoutta, jonka näkyvimpänä edustajana on Juhani Siljo. Siljolle runous ei ole vain kauneuden tekemistä ja tunnelmointia vaan oman minän lahjomatonta tutkimista, kuitenkin autobiografiana objektiivointia eikä vain välitöntä sielunliikkeiden tilitystä. Siljon runoilijakäsityksessä runoilijalla on eettinen velvoite, jota ei voi paeta: näyttää tietä näennäisestä olennaiseen. Siljon ajatuksessa on kyseessä myös ekspressionistisen taiteilijakäsityksen keskeinen piirre. Tämänkaltaisella elämänrunoudella oli 1920-luvulla keskeinen asema, vaikka esimerkiksi kaikki tulenkantajat eivät varauksettomasti hyväksyneet ekspressionismia. (Lassila 1987, 48–66)

Tulenkantajat aikansa historiallisessa tilanteessa ja intellektuaalisessa elämässä

Tulenkantajien runoutta ja toimintaa omana aikanaan on mahdollista tarkastella siltä kannalta, millaisen kuvan se näyttää suomalaisesta älyllisestä

elämästä sotien välisenä aikana. Tarkastelen kirjoituksessani erityisesti Katri Valan esikoiskokoelman *Kaukainen puutarha* runoa 'Talviaurinko'. Suhdeutan runon kokoelman kokonaisuuteen sekä viitataan muiden tulenkantajien ryhmään kuuluneisiin runoilijoihin ja heidän vastaaviin teemoihinsa. Valan runosta on luettavissa joitakin merkityksellisiä piirteitä, jotka olivat sekä hänen että hänen runoilijaystäviensä näkökulmia maailmaan 1920-luvulla.

Tulenkantajia pidetään yleisesti ensimmäisenä suomenkielisen runouden modernistisukupolvena. 1920-luku oli myös erityisesti uuden runouden vuosikymmen siinä missä 1930-luvulla syntyi uutta proosaa. Katri Valan ja tulenkantajien runouden merkitys modernismin kannalta on ollut kuitenkin kiistelty. Kirjallisuustieteilijät (Laitinen 1984; Lassila 1987) ovat arvioineet heidän modernismiaan erityisesti älyllisyyden kannalta. Tulenkantajat eivät luoneet poetiikkaa toisin kuin ruotsinkieliset modernistit eikä heidän runoutensa tavoittanut niitä ansioita, jotka luetaan 1950-luvun modernismin hyväksi. Mikäli modernismin tunnusmerkkinä pidetään tietoista ja älyllistä muodon tutkimista tunteilmaisun ohella, Aaro Hellaakosken Jääpeiliä voitaneen pitää 1920-luvun modernistisena suomenkielisenä teoksena. Huuhtasen (1984) näemyksen mukaan kyse on perspektiiviharhasta, jossa ollaan taipuvaisia näkemään modernismi formaalina uudistuksena. Lassila (1987, 189) katsoo, että 1920-luvun suomalaisen lyriikan, erityisesti tulenkantajien, uutuutta omana aikanaan on syytä arvioida ennen muuta temaattiselta kannalta.

Valan runoilu on tyyppillistä vapaarytmiä ja loppusoinnuttomuus. Perinteinen säädely muoto ja metrium olivat hänelle vieraita, mutta hän ei myöskään tavoitellut ohjelmallisesti uutta muotoa. (Lassila 1987, 188) Hän koki kirjoittamisen välittömäksi ilmaisuksi. Onni Hallalle kirjoitetut sanat kuvaavat asiaa: 'Minä en ole koskaan voinut erottaa edes jambia trokeesta, olen kirjoittanut, niin kuin henki on käsenyt. Enemmän Sinä olet pään runoilija kuin sydämen. Älä suinkaan pahastu. Pään runoilija saa monesti aikaan paljon sopusuhteisemman kokonaisuuden, kuin tällainen Sturm und Drang, jonka runot monesti ovat vallan muodottomasti paiskattu miltei raskaana raaka-aineena runoksi'.

Katri Valan suhde älyllisyyteen ylipäättään on kuitenkin tietoinen. Hän kirjoitti veljelleen Erkki Valalle vuonna 1922: 'Saako nuoruus olla viisas, professorimainen? Nuoruuden pitää elää, jumalis-

te, täyteläisesti, rikkaasti ja tuskallisesti mutta elää!' Hän kommentoi Onni Hallalle Uno Kailaan runoutta: 'Uskon kyllä, että Kailas voi puhua korkealentoisuuksia tai keikaroida ylimaailmallisella filosofiallaan, joka meistä nykypäivän ihmisistä on tehnyt sellaisen kituliaan piimänaamaisen joukkion, jolla tuskin on ainoatakaan *punaista* solua veressään.' (Paavolainen 1945, 26) Valan runoudessa on pohjavireenä käsitys siitä, että elämän salaisuus löytyy elämällä eikä pohtimalla elämää. Katri Valan ohella myös Lauri Viljanen korosti intuition ja nykyhetken merkityksen tunnustamista elämänasenteena. He asettuivat molemmat vastustamaan intellektuaalista, erittelevää, varovaista ja viileää lähestymistapaa elämään. Tulenkantajista Arvi Kivimaalla oli muita enemmän taipumusta käsitteelliseen pohdintaan, vaikka oli muutoin älyllisyyden ja intuition merkityksestä yhtä mieltä edellisten kanssa. (Mäkinen 1989, 166)

Maailman hahmottaminen intuition tai hetken kokemisen kautta liitti tulenkantajia 1920-luvun tilanteessa tieto-opilliseen ja esteettiseen antipositivismin rintamaan (Huuhtanen 1978, 22). Esteettinen antipositivismin Suomessa oli itsessään vivahteikasta, jossa oli nähtävissä monia mannermaisia filosofisia vaikutteita. Elämänfilosofiankaan palauttaminen vain biologiseksi ja materialistiseksi todellisuuskäsitykseksi ei tee oikeutta esimerkiksi Bergsonin ajattelun dualistisille piirteille. Tulenkantajien lyriikkaa arvioineiden teologien kirjoituksista saattaisi tehdä johtopäätöksen, että aistillisuus, elämän biologiset ja materiaaliset ulottuvuudet olisivat olleet tulenkantajille elämän perusta, jonka varaan rakentaa kristillisyydelle vaihtoehtoinen maailmankuva. Tutkimalla tulenkantajien lyriikkaa ja tekstejä voidaan saada tasapainotetumpi kuva. Eksotismi ja värikyvyys Valan runoudessa voi olla sivilisaation heikentämän ihmisen paluuta johonkin alkuperäisempään, puhtaampaan ja välittömämpään elämään. Eksoottinen kuvasto ja sanasto ovat näyttämö, jossa elämä ilmenee puhtaana ja välittömänä. Valan runo tavoitteli kuitenkin elämän mystistä kokonaisuutta. Elämän korottamiseen liittyi teistisen oletuksen kyseenalaisuus todellisuuden perustana, mutta ei kuitenkaan metafysiikan kieltämistä.

Katri Valan runoutta voidaan tulkita erilaisten ismien ja perinteiden valossa. Hän ei ollut vaikutteiden ulkopuolella, vaikka olikin ajattelussaan itsenäinen. Esimerkiksi uniin pakeneminen, tai laulaminen suljetuin silmin voidaan liittää 1910-luvun

lopulla alkaneeseen illusionismin perinteeseen, jossa illuusiota ei koettu pakona epätodelliseen vaan ennemminkin olennaisen näkemisenä. Unikuva, illuusio oli katseen kohdistamista elämään itseensä sen olennaisiin tekijöihin. Valan runous on sijoitettavissa myös elämänrunouden perinteeseen, joka oli 20-luvulla suuntauksena voimakas. Valan runot koettiin voimakkaina ja dynaamisina eikä pelkästään esteettisinä ja älyllisinä. Hän näytti runojensa kielen ja teemojen avulla avaavan mahdollisuuden elämän täydempään ja vaistonvaraisempaan kokemiseen. (Lassila 1987, 187)

Valan yhteys ajankohtaisiin kirjallisiin virtauksiin ei ollut kuitenkaan välitön. Kirjoittaessaan ensimmäisten kokoelmiensa runoja Vala toimi kansakoulunopettajana Vaajasalossa ja Valkealassa. Virkamiesperheen kasvattina hänellä oli kiinteä yhteys kirjalliseen sivistykseen. Käydessään Heinalan opettajaseminaaria vuonna 1921–1922, hän tutustui opiskelijakollegansa Sirkka Gustafssonin kautta Olavi Paavolaiseen ja heidän Torstai-seuraansa. Paavolainen tutustutti Valan ajankohtaisiin kirjallisiin esikuviiin, kuten Anna de Noailles'n eksotismiin. Onni Hallalle Vala on kommentoinut vuoden 1923 alussa, miten hänen runouttaan luettiin kansainvälisten virtausten valossa: 'Se valaisee kyllä ekspressionistisen runoilijankin näkemistapaa, johon piiriin minä nähtävästi kuulun, vaikk' en ollut koskaan kuullut tuosta piiristä kirjoittaessani esim. runoni 'Murhattu maa' ja useita muita. Olen vieläkin ainoastaan Ultrasta tutustunut sen hengen tuotteisiin, joten lienen ekspressionismini imenyt ilmasta'. (Paavolainen 1945, 26)

Tulenkantajat olivat romantikkoja runouudessaan ja elämäntavassaan. Esikoiskokoelmia sävyttää kääntymisen pois maailmasta ja niiden runokuvia voidaan pitää abstrahoituina piirtoina jonkinlaisesta puhtaamman elämän kokonaisuudesta. Tämä piirre on verrattavissa eurooppalaiseen kirjallisuuteen yleisesti ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Suomessa kansalaissodan kaoottisuus oli omiaan lisäämään tarvetta kääntyä pois konkreettisesti maailmasta ja tavoitella omaa näkemystä elämän ytimeistä.

Katri Valan *Kaukainen puutarha* -kokoelman teemoja

Valan esikoiskokoelma ilmestyi vuonna 1924, joskin kokoelma oli valmiina jo 1922–1923. Kokoelma on jaettu viiteen osastoon, joista kaksi ensimmäistä

mäistä (Kukkiva maa ja Murhattu maa) liittyvät pohjoisen luonnon vuodenvuorokiertoon. Kolmas osasto Viimeiselle on eräänlaista identiteetin ja runollisen minän hahmotusta. Osastoa otsikolla Kauhun tarkasteltu ekspressionististen vaikutteiden kannalta. Kauhun-tematiikka ei ole ekspressionismissa luonteeltaan romanttista vaan liittyy yksilöllisen minuuden tai ihmiskunnan tuhoutumisen uhkaan. Valan kauhurunoja on myös pidetty hänen omaan persoonaansa liittyvien äärimmäisyyspiirteiden ilmaisuksi. Päättävässä osastossa Satu näkökulma siirtyy ikään kuin kirjoitetun historian ja nykyisen maailman ulottumattomiin, kuviteltuun elämäntilanteeseen. Tämän alkumyytin näyttämö on eksoottinen eteläinen saari.

Kokoelman alun vuodenvuorokiertoon liittyvät runot ovat symbolisesti rikkaita. Lassilan (1987, 193–194) mukaan esimerkiksi 'Murhattu maa' dramatisoi väkivaltaista kuolemaa, hämmennystä ja epätoivoa. Syksyyn ja pimeyteen yhdistyy irrationaali pelko, joka ilmaisultaan ja mittasuhteiltaan viittaa ekspressionismiin. Syksyyn liittyvä luonnon kuolema yhdistyy maailmaa ja ihmistä uhkaavaan tuhoutumiseen. Lassila tulkitsee tämän liittyvän maailmansotaan ja kansalaissotaan ja siihen, miten runoilija pyrkii samaistumaan nimettömien ihmisten kärsimykseen, joka on seurausta sokeasta ja selittämättömästä väkivallasta. Syksyn tragedian jälkeinen tila esittäytyy 'Talviaurinko'-runossa. Syksyn myllerrysten jälkeen maisema on kova, kirkas ja eloton. Tässä maailmassa ihmisellä ei ole sijaa. Lassilan tulkinnan mukaan mieleton, makaa-beri kuolema ja tuonpuoleinen kylmä Jumala ovat ne tekijät, joiden vastakohtaksi tai vastavoimaksi Vala hahmottelee elämäntilanteensa ja vitalistisen tämänpuoleisen jumaluuden. Tämä ei ole ajatuksen tai älyn vaan enemmän pakanallinen, dionyysinen, tunteen, aistillisuuden ja hedelmällisyyden jumaluus. Tällainen jumaluus on ihmisen tavoitettavissa ja tämän jumaluuden kanssa ihminen voi elää.

Auringon, lämmön ja hedelmällisyyden ylistäminen näkyvät selvästi jo Kukkiva maa -osastossa ja Satu-nimisessä osastossa tämä kuva esitetään eksoottisen näyttämön avulla. Elmer Diktonius on kuvannut Valan eksotismin olevan pyrkimystä ilmaisun intensiteetin nostamiseen. Sanaston ja lauseen voimakkuus väreineen, tuoksuineen sekä kesäisen tai eksoottisen luonnon lämpö toimivat viitaalisena kontrastina jähmeälle, ankaralle, kylmälle ja värittömälle maailmalle. Eksoottinen näyttämö on myös jotain, josta on poistettu kaikki mikä olisi

ajallisesti, historiallisesti tai paikallisesti tunnistettavissa. Runoissa esittäytyy yhteisö tietynlaisen luonnon keskellä. Yhteisö on tunnistettavissa alkukantaiseksi heimoyhteisöksi, jonka elämässä ovat olennaisia rakkautta, hedelmällisyys ja vaistonvarainen olemassa olo. Valan alkumyytti kertoo tilasta, jossa vaistonvarainen olemassa olo on omiaan ylläpitämään puhdasta elämää ilman järjen mukanaan tuomia ristiriitoja. (Lassila 1987, 195)

Elämäkerrallista taustaa Valan nuoruuden-runoudelle

Katri Valan sivilisaatiokriittinen asenne on keskeinen kahdessa ensimmäisessä kokoelmassa. Kääntymistä pois maailmasta on mahdollista peilata elämäkerrallisiin tietoihin. Olavi Paavolaisen (1945) toimittamassa muistojulkaisussa useat kirjailijaystävät esittävät muistikuviaan kohtaamisista Katri Valan kanssa sekä tulkintojaan hänen runoutensa luonteesta. Sirkka Gustafsson kuvaa Valan vaikeuksia sopeutua Heinolan opettajaseminaarin ilmapiiriin. Tullessaan Vala oli opettajiaan kohtaan hyökkävään arvostelevalta ilmaisten mielipiteensä opetuksesta ja yhteiskunnallisista kysymyksistä suoraan. Keväällä 1922 pääsiäisloman aikana näytti tapahtuneen muutos: 'Kaikki särmikkyys oli täysin poispyyhitty. Mielenkiinto yhteiskunnallisiin asioihin oli täysin poissa.' (Paavolainen 1945, 19) Tuolloin Vala oli kirjoittanut ensimmäiset vapaamittaiset runonsa, jonka jälkeen hänen opintonsa sujuivat loppuun tavanomaisemmalla tyylillä.

Paavolainen kuvaa ajankohdan tunnelmia kulttuuriväsymykseksi, jossa hänen esteettisesti sivistynyt ystäväpiirinsä löysi Katri Valassa tästä tilasta vapauttavan runoilijan. Paavolaisen kuvauksen mukaan Valan vastenmielisyys sivistystä kohtaan kohdistui ennen muuta siihen 'farisealaisesti pönkitettyyn tekoihanteellisuuteen', mikä oli ominaista opettajan ammatille. Vala oli persoonaltaan liian epäsovinnainen voidakseen omaksua sujuvasti 'teeskentelevän esimerkillisen kansankynttilän' roolin. (Paavolainen 1945, 120) Useissa kirjeissään hän ilmaisee vastenmielisyytensä tätä roolia kohtaan.

Ragna Ljungdell olettaa muistikirjoituksessaan Valan vastenmielisyyden pikkuporvarillisuutta ja ahdasmielisyyttä kohtaan juontavan kouluajoilta Porvoossa. Ljungdell arvioi Valan luonteeseen vaikuttaneen myös perheen aika Ilomantsissa. Lapsuus- ja kouluajoiltaan hänen kokemusmaailmansa välittyi kahden kirkkokunnan, evankelis-luteri-

laisen sekä kreikkalaiskatolisen kirkon kulttuuri. (Paavolainen 1945, 89) Kerttu Saarenheimon (1984, 158) Vala-elämäkerta valottaa myös kreikkalaiskatolisuuden merkitystä Katri Valan uskonnollisissa näkemyksissä. Vala oli uudelleen Ilomantsissa vuosina 1925–1929, jolta ajalta hänen kirjeissään on mainintoja Ilomantsin ortodoksisen kirkon piiristä saaduista vaikutteista, elämänmyönteisyydestä ja lempeästä julistuksesta verrattuna evankelis-luterilaisen kirkon jäyhään yleisilmeseen. Saarenheimo myös siteeraa ilmeisesti Bo Thermanille osoitettua kirjettä, josta ilmenee Valan metafyyminen pohdinta:

Huomaan toistaneeni hyvin usein sanaa Jumala. Kysytte ehkä, olenko 'kristitty'? Tuskin. En tiedä. Uskon jumaluuteen. Käsitteeni on vielä epäselvä. ... Minulla ei ole persoonallista Jumalaa, en rukoile koskaan tietoistesti!

Paavolainen on muistikirjoituksessaan dokumentoinut Valan nuoruudenaikaisen runouden käännetä. Vala kirjoitti runojensa käsikirjoitukset vihkoihin varustaen ne päivämäärillä. Vuosien 1920–1922 käsikirjoitukset on otsikoitu nimellä 'Apilaan kukka'. Tässä kokoelmassa on Paavolaisen kuvauksen mukaan neljä runoa, jotka ovat luonteeltaan aikaan ja yhteiskunnalliseen tilanteeseen kytkeytyviä. Näistä kolme ovat satiirisia, joiden kärki kohdistuu aikakauden sovinnaiseen aatteellisuuteen ja teennäiseen hurskauteen. Tässä vaiheessa Katri Vala on kuitenkin pyyhkinyt vihostaan yli kaikki kyseiset neljä runoa. Paavolaisen käsityksen mukaan Vala kamppaili esteettisten ja muotoon liittyvien kysymysten kanssa tavoitellen omaa ilmaisu-tapaansa. Ilmaisu-tapa näytti löytyneen Maa palaa! -runossa, joka on päivätty huhtikuun 17. vuonna 1922. Saman päivän aikana hän kirjoitti useamman vapaamittaisen runon.

Ollessaan seminaarin jälkeen opettajana Vaajasalossa hänen kerrotaan vierailleen usein Kuopiossa paikallisen Nuoren Voiman kerhon keskusteluilloissa ja arvostelleen tuolloin paikkakunnan pikkuporvarillista tunkkaantuneisuutta. Hänen asenteensa ajan ilmiöitä kohtaan ei kadonnut, mutta tässä vaiheessa hän etäännytti runoutensa välittömästä arvioinnista. Raoul Palmgrenin sanoin hän korvasi köyhän, lattean yhteiskuntatodellisuuden lumotulla puutarhalla (Paavolainen 1945, 168). Aikalaisten tulkintojen mukaan hänen oman aikansa poliittiseen ja älylliseen elämään kohdistuva kriittikkensä ei ollut vielä kiteytynyt runomuodoksi.

Katri Valan ajatusmuotoihin liittyvää etsintää kuvaa seuraava ote hänen kirjeenvaihdostaan. Tutustuttuaan Uno Kailaan esikoiskoelmaan *Tuuli ja tähkä* hän kommentoi Kailaan runoutta: 'Miksi-ä aina taivas ja maa, Tuuli ja tähkä! Eikö kukaan uskalla rakastaa vain maata, eläimellistä, väkevää, ihanaa maata! Tai sitten vain puhtautta, ylhäistä ja koskemattoman aitoa! Aina vain kompromisseja, sovitteluja ja haihattelua... Milloin tulee kokoelma, jossa on yksi ainoa läpinäkyvä aate ja henki, joka on kokonainen.' (Paavolainen 1945, 117)

Valan omassa ajattelussa on kuitenkin myös havaittavissa vastakkaisuuksia, joiden on tulkittu kumpuavan muun muassa perhetaustasta. Äidin puolelta Vala on lappilaista sukua ja isän puolelta hänen juurensa ulottuvat Ruotsiin. Isän suvunperintöä näytti olleen kirjallinen sivistys ja yhteiskunnallinen näkemys. Epäsovinnaisuuden ja aitouden tulkitaan usein periytyvän hänen äitinsä suvun kansanomaisuudesta. Paavolainen (1945, 122) kuvaa Valan ajattelun heilahdelleen kylmän Hyperboorean ja kuumen tropiikin välillä. Muistojulkaisun kirjoittajat esittävät, että Valalla oli kuitenkin kyky nähdä ilmiöt kokonaisina. Hän tavoitti kosmisen ulottuvuuden, mutta oli silti ankkuroitunut maahan ja elämään, mitä kuvaa muun muassa seuraava ote Arvi Kivimaan muistorunosta:

Hän kuuli tähtien laulun.
Valosiltoja vaeli hän.
Hän kolkutti kaukaisuuksiin:
– Oi Jumala, kuule!
Hän tähtiä rakasti, sentään
Maa-tähteä enemmän.

Tulenkantajien ja Katri Valan luonnon-lyriikkaan liittyvät merkitykset

Tulenkantajien elämään, maahan ja eksotiikkaan liittyvissä teemoissa on tutkijoiden tulkinnoissa liitetty vakavampaa pohdintaa. Todellisuuspakoon, runolliseen leikittelyyn tai esteettiseen ilmaisutavan etsintään liittyi myös todellisuuskäsitysten hahmotusta. Lassilan (1987, 197) mukaan Katri Valan eksotismista voi tavata eräänlaisen alkumyytin. Valan runojen eksotismi esittää kaipuun aikaan ennen 'yhteiskuntaa', puhtaaseen yhteisöön. Vala esitti utooppisen tilan, joka ei ollut ajatus tulevaisuudesta vaan menneisyyden yhteisö. Lassilan mukaan tämän utooppisen tilan esittäminen ei olisi luonteeltaan kuitenkaan pakoa vaan ennen kaikkea elämän vitaalisten voimien puolustamista. Para-

doksaalisesti pako maailmasta ja hänen kokema- taan nykyisyydestä alkumyyttiin on Valalle hänen tapansa osoittaa, että nykyhetki ja tämänpuoleinen elämä on hänen valitsemansa arvo.

Tulenkantajien luontoon ja luonnonelementteihin liittyvää runoutta voi myös tulkita maailman- kuvaan tai todellisuuskäsityksiin liittyvänä etsintänä. Mäkinen (1989, 157) tulkitsee tulenkantajalyriikkaa ja tulenkantajien toimintaa uskontokritiikin kannalta. Hänen tulkintansa mukaan tulenkantajat hylkäsivät kristillisen perinteen, mutta samalla etsivät uutta mystiikkaa eivätkä näin olleet sinänsä uskonnonvastaisia. Heidän uskontokritiikkinsä kärki kohdistui ennen kaikkea evankelis-luterilaisen kirkon asemaan suomalaisessa kulttuurissa. Heidän todellisuuskäsityksensä oli kuitenkin irtautunut teistisestä, jolloin he olivat myös aatteellisesti ristiriidassa kristillisten piirien kanssa. Mäkisen mukaan he kuitenkin etsivät runouudessaan oman todellisuuskäsityksensä luonnetta, jota he itse saattoivat kuvata esimerkiksi ilmaisulla 'uusi maailmantunto'. Tällöin tulenkantajien luonnonlyriikassa ilmenevä elämä-jumaluus täyttäisi saman paikan, jonka teistinen jumalakuva täytti kristillisessä perinteessä. Vaikka tämä jumaluus toisinaan joillakin sai kosmisia ulottuvuuksia, se säilytti silti eiteistisen luonteensa. Luonnossa kaikkialla ilmenevä jumaluus ei ollut persoonallinen, maailman ja ihmisen ulkopuolinen subjekti vaan elämän perusta, jossa ihmisellä oli osa. Heidän jumalakuvaansa oli myös tietoisesti vastakkainen kristilliselle ikuisuusperspektiiville, erityisesti yksilön kuoleman jälkeiselle elämälle. Elämän päämäärä oli elämässä itsessään ja nykyisyydessä, ei kuolemassa tai sen jälkeisessä ikuisuudessa.

Aurinko jumaluuden metaforana

Kaukaisen puutarhan kaksi ensimmäistä osastoa Kukkiva maa ja Murhattu maa kuvaavat pohjoisen luonnon vuodenaikoja. Runot on sijoitettu vuodenaikojen kulun suhteen kronologisesti alkaen huhtikuun viimeisestä illasta päättyen keskitalven kirkkaan aurinkoiseen päivään. Kolme viimeistä runoa 'Murhattu maa', 'Ensi lumi' ja 'Talviaurinko' kuvaavat pohjoisen luonnon talven kulkua. Osaston nimiruno 'Murhattu maa' kuvaa syksyn pimeintä ja kuolleinta hetkeä: vihreyttä ei ole enää eikä lunta vielä. Runo 'Ensi lumi' kuvaa tämän hetken jälkeistä tilannetta: pehmeä ensi lumi on uuden lehden kääntymistä kuolleessa luonnossa. Osaston

päättää tulkinta talviauringon armottomasta häikäisystä. Huhtikuu sisältää toiveikkaan lupauksen uudesta elämästä, joka leimahtaakin hetkeksi. Syksyn traaginen tuho peittää tämän kaiken, jonka jälkeen maailma puhdistuu sekä elämästä että tuhon merkeistä. Päättävässä runossa runon minä kuitenkin muistaa kesän, hän kääntyy nykyisyydestä mielikuvansa idealisoituun hetkeen.

'Talviaurinko'-runon synty ajoittuu vuosiin 1922–1923, jolloin Vala löysi oman ilmaisutapansa eikä tässä vaiheessa tavoitellut ajankohdan aatteellisen tilanteen suoraa arviointia runoudessaan.

Talviaurinko

Aurinko paistaa lumiseen maailmaan
ja tekee kaiken säteileväksi.

Ikään kuin myriadeiksi sirpaleiksi särkyneenä
se kimaltelee maasta ja metsistä,
valkeilta niityiltä ja vuorilta
tuo talven aurinko,
joka on kuin valkoista timanttia
kovan, jääkirkkaan taivaan alla.

Maailma on kuin korkea Jumalan huone,
jossa vallitsee kylmä, kirkas ajatus,
eikä mitään huumausta.
sellaisten Jumalan huone,
joiden sydänkin on kuin valkoista timanttia,
jotka ovat virheetömiä ja ankaria
niin kuin se Jumalakin,
joka ei maan kamaralle astu,
vaan tuomitsee taivaitten takana.

Katson arkana tämän temppelin ovelta
asitimeni sairaina valkeudesta
ja pakenen majani hämärään
itkemään aurinkoa,
kesän huumaavaa aurinkoa,
ja lempeää Jumalaa,
joka suutelee silmuja
astellensa kesäisinä
moniväristen tuoksujen keskellä – –

Runossa aurinko näyttäytyy jumaluuden metaforana. Auringolla on kaksi ilmenemistapaa, talven ja kesän luonnossa ilmenevä. Neljännessä säkeistössä runon minä esiintyy ikään kuin tämän todellisuuden kokonaisuuden havaitsijana ja tulkitsijana.

Talviauringon säteily on timantinkovaa ja jääkirkasta. Maailmaa verrataan korkeaan Jumalan huoneeseen, jossa vallitsee kylmä, kirkas ajatus. Tässä maailmassa kesän lämpö ja huumaus on vierasta. Talviaurinko-jumaluus on rinnakkainen tietynlaisille ihmisille, jotka ovat virheetömiä, anka-

ria ja joiden sydän on kuin tämä aurinko, valkoista timanttia. Talviaurinko on metafora Jumalasta, joka ei ole inkarnoitunut vaan omasta etäisyydestään kykenee näkemään ja tuomitsemaan oman arvionsa mukaan kohtaamatta ihmistä hänen maailmassaan. Säkeessä 'niin kuin se Jumalakin' rakennetaan paraleelisuus virheetömien ja ankarien ihmisten ja tämän taivaitten takaa tuomitsevan Jumalan välille.

Runon minä resignoituu tällaisen kuvan johdosta. Vetäytymisessä on nöyryyttä ja tunnetta voimattomuudesta virheetömässä ja ehdottomassa maailmassa, runosta puuttuikin uhmakkuus. Hän mieltää itsensä myös temppeleiksi, hämäräksi majaksi. Itsestään käsin, maallisena olentona, hän näkee talviauringon ei-aistittavana. Säe 'aistimeni sairaina valkeudesta' kuvaa tilannetta, että talviauringosta ei voi saada otetta, sitä ei voi havainnoida sen kummemmin kuin tuntea tai koskeakaan. Auringon häikäisy vain tyrmää ja tuottaa kipua siinä määrin, että sitä on paettava. Säkeet 'ja pakenen majani hämärään/itkemään aurinkoa, kesän huumaavaa aurinkoa,' kääntävät katseen toisenlaiseen jumaluuteen. Tämä Jumala astelee maan päällä ja herättää lempeydellään uutta elämää. Tämän Jumalan maailma ei ole kylmä, kirkas ja valkoinen vaan monivärinen. Aistien huumaava maailma ei ole tälle Jumalalle vieras. Hän on maailmassa läsnä ja näytetty uuden elämän synnyssä ja on näin jatkuvasi ilmenemistapaansa muuttava.

Runoa voisi tulkita ajatusmuotojen valossa. Talvi- ja kesän aurinko voidaan nähdä hengen ja aineen, objektiivisen ja subjektiivisen, rationaalisen ja materiaalisen ilmentyminä. Säe 'Maailma on kuin korkea Jumalan huone,/ jossa vallitsee kylmä, kirkas ajatus,/ eikä mitään huumausta,/' viittaisi näin rationalistiseen maailmankuvaan, joka ei tunnusta vitaalisten elämänvoimien merkitystä. Talviaurinko säteilee omaa täydellisyyttään, virheetömyydessään se on loogisesti aukoton. Sen kaunis täydellisyys on kilpi, josta vastaväitteet kimmahtavat takaisin esittäjälleen. Ollessaan täydellinen myös ihminen on kehittänyt itsestään lujan, hänen sydämensäkään ei ole enää lihaa eikä verta. Jumalan ja ihmisen rinnastaminen kolmannen säkeistön säkeissä 'sellaisten Jumalan huone,/ joiden sydänkin on kuin valkoista timanttia,/ jotka ovat virheetömiä ja ankaria' vihjaavat, että virheetön ihminen kadottaa ihmisyytensä.

Kesän huumaava aurinko ja maa viittaavat elämän vitaalisiin voimiin. Kesän aurinko herättää

elämän ja aistit, kun se on värikkään ja tuoksuvan elämän keskellä eikä etäällä tavoittamattomissa. Kesäauringon todellisuus on täynnä mahdollisuuksia. Aurinko ei pakota luontoa kasvamaan vaan houkuttelee mahdollisuudet esiin (’ja lempeää Jumalaa,/ joka suutelee silmuja/astellessaan kesä-öinä/moniväristen tuoksujen keskellä – –).

Voidaan kysyä, millainen siirtymä talvi- ja kesän auringon välillä on luonteeltaan ja valitseeko runon minä jonkin puolen. Aurinko metaforana kulkee runon läpi, jolloin runon kuvasto ilmaisee todellisuuden olevan jumaluuden läpäisemää. Runossa ei näin tapahtuisi siirtymää ateistiseen tai täysin materialistiseen todellisuuskäsitykseen. Dionyysinen elämä on houkutteleva, mutta ei tee tyhjäksi kykyä tajuta todellisuuden kosmisia ulottuvuuksia. Tavoitellessaan todellisuuden ei-havaittavaa puolta runosta on luettavissa kuitenkin ajatus panteistisesta luonnossa ilmenevästä ei-persoonallisesta jumaluudesta vastakohtana esimerkiksi kristilliselle teismille, jossa jumaluus on maailman ulkopuolella oleva subjekti. Talviaurinko metaforana ’taivaiden takana tuomitsevasta Jumalasta’ olisi näin yksi panteistisen jumaluuden ilmentymä.

Rationalistinen ja teistinen todellisuuskäsitys ovat rinnasteisia siinä määrin kuin kyse on tukeutumisesta abstrakteihin, ei-havaittaviin totuuksiin, joiden katsotaan olevan absoluuttisia ja kiistämättömiä. ’Talviaurinko’-runon minä tunnustaa olevansa kelvoton maailmaan, joka on valmis ja jossa ei ole sijaa virheille eikä myöskään elämän uudistumiselle. Runon minä näyttäisi kääntyvän pois ulkopuolelta tulevien selkeiden ja aukottomien maailmanselitysten piiristä omaan todellisuuteensa. Hän muistaa kesän lupauksena toisenlaisesta mahdollisuudesta elää. Vetäytyminen talviauringon häikäisystä ja kesän, lämpimän auringon ja kasvavan maan muistaminen viittaisi siihen, että runon elämäkäsityksen painopiste asettuu havaittavan todellisuuden puitteisiin. Runo ei kuitenkaan hylkää mahdollisuutta tavoitella abstrakteja totuuksia ja samalla kesän aurinko viittaa myös elämässä itsessään olevan jumalallisia ulottuvuuksia, jolloin runon todellisuuskäsitys ei ole täysin materialistinen.

Tulenkantajien todellisuuskäsityksen luonnetta voi tulkita painottaen vitalistista mystiikkaa ’uuden maailmantunnon’ perustana (esim. Mäkinen 1989). Lassila (1987) tulkitsee asiaa ekspressionistisen taidekäsityksen valossa, jossa taiteesta itsestään tulee uskonnonkaltainen ilmiö ja taiteili-

jasta elämänvoimansa kadottaneen maailman messiaaninen lunastaja. Molempien tulkintojen mukaan tulenkantajien todellisuuskäsityksessä oli metafysisiä piirteitä. Tarkastellun runon valossa tulenkantajien lyriikan liittämistä vitalistisiin suuntauksiin on tutkittava tarkemmin. ’Talviaurinko’-runossa hengen ja aineen, objektiivisen ja subjektiivisen todellisuuden ulottuvuudet tulevat esiin. Runon minän voi tulkita hahmottavan tämän kokonaisuuden. Runous on ilmaisumuoto, jossa näitä ulottuvuuksia voi tuoda esiin. Valan kirjeissään esittämien huomioiden valossa taiteella oli vahva rooli. Vaikuttaisi siltä, että taide oli ennemminkin metafysisen tavoittamisen ja ilmaisun muoto kuin itsessään uskonnonkaltainen ilmiö.

Lopuksi

Tulenkantajien ja Katri Valan runoutta voi tarkastella siltä kannalta, miten se toimii yhteydessä oman aikansa älyllisessä elämässä vallinneeseen tilanteeseen. Runoudesta ja kirjallisuudesta voi johtaa tulkinnallisia polkuja konkreettiseen historialliseen tilanteeseen samoin kuin aikakauden akateemisiin opillisiin suuntauksiin. Tässä kirjoituksessa on hahmoteltu lähtökohtia kontekstuaaliseen tulkintaan Katri Valan runoudesta. Kontekstuaalisen lukutavan tavoitteena olisi ennen kaikkea tutkia aikakauden poliittista ja intellektuaalista tilannetta runouden kautta. Tässä vaiheessa ei arvioida esimerkiksi Katri Valan runouden merkitystä modernismin kannalta eikä myöskään poliittisen estetiikan kannalta.

Kirjoituksessa tarkasteltu runo on etäännytynyt konkreettisesta historiallisesta ajasta ja paikasta. Elämäkerrallisten tietojen valossa Katri Vala löysi vapaamittaisen ilmaisutavan, jonka myötä hän hylkäsi satiiriset tai kertovat runonsa. Tarkastellusta runosta on havaittavissa kuitenkin ajatusmuotoihin ja todellisuuden luonteeseen liittyvää pohdintaa. Hän oli tunnettu kyvystään arvioida aikansa ilmiöitä terävästi. Tämä kyky ei kiteydy suoraan tarkastellussa runossa. Runo itsessään ja sen ajatusmuotoihin liittyvä kuvasto voidaan kuitenkin nähdä yhteydessä ajankohdan maailmankuviin ja todellisuuskäsityksiin liittyviin keskusteluihin.

Maailmansodan ja kansalaissodan merkitys kirjallisia sukupolvia jakavana tekijänä saa tutkimuksessa huomattavan merkityksen. Sen merkitystä ei voi ohittaa pyrittäessä ymmärtämään sotien välisen ajan ilmapiirin luonnetta. Pysähtyneisyydellä, sul-

keutuneisuudella ja jäähmydellä, johon tulenkantajat uutena sukupolvena reagoivat on kuitenkin sitkeämmät ja syvemmät syyt. Näihin olisi mahdollista päästä käsiksi historiallisella tutkimuksella, jossa tarkastellaan tietynä ajankohtana vallitsevaa intellektuaalista elämää erilaisiin lajityyppihin si-

joittuvien alkuperäislähteiden avulla. Tällaisen tarkastelun tavoitteena olisi muodostaa konstellaatio ajassa vallitsevista suuntauksista sekä niiden lähtökohdista. Tällaista taustaa vasten avautuu tulenkantajien lyriikan laajempi merkitys suomalaisessa kulttuurissa.

KIRJALLISUUS

- Hobsbawm, Eric (1990): *Nations and Nationalism Since 1780. Programme, Myth, Reality*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Huhtanen, Päivi (1978): Tunteesta henkeen. Antipositivisismi ja suomalainen estetiikka 1900–1939. SKS, Helsinki.
- Huhtanen, Päivi (1984): 1930-luvun kirjallinen keskustelu. Teoksessa Ulla-Maija Juutila & Kerttu Saarenheimo (toim.) (1984): Hurma ja paatos. Näkökulmia 1920- ja 1930-luvun kirjallisuuteen. Turun yliopisto. Kirjallisuuden ja musiikkitieteen laitos. Sarja A, no 9, 25–39.
- Hyrkkänen, Markku (2002): *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere.
- Juutila, Ulla-Maija & Saarenheimo, Kerttu (1984): Hurma ja paatos. Näkökulmia 1920- ja 1930-luvun kirjallisuuteen. Turun yliopisto. Kirjallisuuden ja musiikkitieteen laitos. Sarja A, no 9.
- Kurikka, Kaisa & Pynttari, Veli-Matti (2006): *Tekijyyden tekstit*. SKS, Helsinki.
- Laitinen, Kai (1984): Suomen kirjallisuus 1920- ja 1930-luvulla. Yleispiirteitä ja taustaa. Teoksessa Ulla-Maija Juutila & Kerttu Saarenheimo (toim.) (1984): Hurma ja paatos. Näkökulmia 1920- ja 1930-luvun kirjallisuuteen. Turun yliopisto. Kirjallisuuden ja musiikkitieteen laitos. Sarja A, no 9, 9–24.
- Lassila, Pertti (1987): Uuden aikakauden runous. Ekspresionistinen tematiikka 1910- ja 1920-luvun suomenkielissä lyriikassa. Otava, Helsinki.
- Lytyikäinen, Pirjo, Kalliokoski, Jyrki & Kantokorpi, Mervi (1996): Katsomuksen ihanuus. Kirjoituksia vuosisadanvaihteen taiteista. SKS, Helsinki.
- Mannheim, Karl (1929/1936): *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*. Harcourt, New York.
- Mauriala, Vesa (2005): *Uutta aikaa etsimässä. Individualismi, moderni ja kulttuurikritiikki tulenkantajien elämässä 1920- ja 1930-luvulla*. Gaudeamus, Helsinki.
- Mäkinen, Kari (1989): *Unelma jälkikristillisestä kulttuurista ja uskonnosta. Tulenkantajien oppositio kansankirkollista arvomaailmaa vastaan 1924–1930*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura, Helsinki.
- Paavolainen, Olavi (1945): *Tulipatsas – muistojulkaisu*. WSOY, Helsinki.
- Rehkola, Kaarina (1981): *Hurmio ja traagisuus Katri Valan runoudessa. Sisältöanalyttinen tutkimus Katri Valan runouden perustunnelmista*. Pro gradu -tutkielma, kirjallisuuden laitos, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- Saarenheimo, Kerttu (1984): *Katri Vala – aikansa kapinallinen*. WSOY, Helsinki.
- Sevänen, Erkki (1994): *Vapauden rajat. Kirjallisuuden tuotannon ja välityksen yhteiskunnallinen sääntely Suomessa vuosina 1918–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Siltala, Juha (1985): *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Otava, Helsinki.
- Vala, Katri (2001): *Kootut runot* (6. painos). WSOY, Helsinki.